

УДК 341.342.7

Дарія Маріц,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного права
та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРАВО НА АНОНІМНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню права на анонімність. Автором аналізуються різноманітні суспільні відносини, що передбачають реалізацію такого права, в результаті чого виокремлено сфери застосування права на анонімність. Проводиться порівняльний аналіз вітчизняного законодавства та законодавства країн Європи щодо досліджуваного питання, аналізується судової практика.

Ключові слова: анонімність, право на анонімність, інформація, таємниця, інформація з обмеженим доступом, інформаційна приватність.

Постановка проблеми. Бажання людини залишатись інкогніто не є новим явищем. Правом залишатись невідомим або нерозпізнаним користувались історичні постаті, письменники, меценати, політики. Сучасні суспільні відносини лише розширюють сферу застосування права на анонімність. Так, основною метою здійснення права на анонімність є: 1) приховання певної інформації про себе (приватна інформація) від інших; 2) доступ до інформації без обов'язкової реєстрації (надання персональних даних); 3) поширення будь-якої інформації без зазначення свого імені. Право на анонімність презюмується окремими нормативними актами, однак легальне його визначення у національному законодавстві відсутнє. Наукові дослідження, що стосуються права на анонімність особи, є поодинокими працями, що стосуються окремих галузей права (конституційного, кримінального), а отже, проблематика розглядається науковцями лише в окремих аспектах. Утім, питання анонімності в цілому розглядали представники соціологічних та філософських наук. Нині ті перетворення, що стосуються інформаційної сфери, насамперед впливають на можливість реалізації своїх інформаційних прав, що визначені законом. Такі зміни йдуть у розріз із принципами, що задекларовані у міжнародних нормативних актах, що ратифіковані Україною, а також визначені у національному законодавстві. Тобто йдеться про звуження інформаційних прав особи, оскільки спостерігається тенденція тотального контролю правоохоронних органів над особистістю з використанням програми стеження в Інтернет.

Отже, метою даної статті є визначення сфери та меж застосування права на анонімність, оскільки перевищення меж правового регулювання, а подекуди і прогалини права, створюють можливості для зловживань суб'єктивним правом.

Вивчення окресленої проблематики та досягнення поставленої мети не можливе без звернення до вже наявних напрацювань із цієї тематики. Однак, як виявилось, у сучасній правовій доктрині їх не так і багато. Окремі питання права на анонімність висвітлені в працях таких учених: Г. Андрощука, С. В. Демченка, В. І. Гриценко, К. І. Задираки, Г. Козіна, О. Б. Ломаги, Б. В. Романюка, А. В. Сербогіна, М. П. Сухорольського.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що словник української мови тлумачить слово «анонімний» як: 1) який не зазначив у листах або в творах свого прізвища (про автора); 2) невідомо ким написаний, не підписаний; безіменний (про лист або твір) [1, с. 47]. Прикметникова форма «анонімний» походить від грецького слова ἀνωνυμία, анонімια, що означає «без імені» або «безіменність» [2]. Право на анонімність охоплює різноманітні суспільні відносини, зокрема у сфері авторського права (п. 2 ч. 1, ст. 14 ЗУ «Про авторське право і суміжні права»), де таке право презюмується [3]. Так, право на анонімність розглядається і з точки зору кримінального судочинства. Б. В. Романюк у своїй статті порушує питання процедури захисту анонімних свідків [4, с. 11-20]. Згідно з п. 9 ст. 26 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [5] журналіст має право поширювати підготовлені ним повідомлення і матеріали за власним

підписом, під умовним ім'ям (псевдонімом) або без підпису (анонімно). Водночас в абз. 1 ст. 8 ЗУ «Про звернення громадян» [6] анонімне звернення не підлягає розгляду та вирішенню. Щодо анонімного звернення наведемо такий приклад із судової практики.

Так, рішенням Ленінського районного суду м. Вінниці встановлено, що 05.03.2008 у щотижневій Вінницькій обласній газеті «33 канал, Вінінформ» в № 11 було надруковано статтю під заголовком «У нас школа – із прихвоснями, любимчиками, «мертвими душами», «бенкетами та порушенням законності». У цій статті викладено звернення групи осіб про численні порушення трудового законодавства та корупційні діяння з боку директора однієї з Могилів-Подільських середніх загальноосвітніх шкіл.

Колегією суддів встановлено, що на адресу редакції газети «33 канал, Вінінформ», власником якої є ТОВ «Регіна ЛТД», надійшов лист-скарга, в якому група осіб повідомила про численні порушення закону з боку директора Могилів-Подільської СЗШ № 2 ОСОБА_4.

Право на таке звернення гарантовано ст. 1 Закону України «Про звернення громадян». Разом із тим, відповідно до ч. 5 цього ж Закону, у зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина (чи громадян), який звертається. Якщо звернення оформлено без дотримання цих вимог, воно повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження (ч. 6 ст. 5 Закону України «Про звернення громадян»).

Письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає (ст. 8 Закону). У зв'язку з цим та в силу ст. ст. 6, 8 Закону України «Про звернення громадян» скарга-звернення не підлягала розгляду працівниками газети «33 канал, Вінінформ». Однак анонімна скарга була прийнята до розгляду та опублікована в газеті відповідача з частковою зміною тексту: вилучено номер школи, прізвище, ім'я та по-батькові директора школи, а решта інформації була відтворена дослівно. Судом апеляційної інстанції позов було задоволено [7].

З наведеної справи вбачається анонімність джерела інформації (її авторів). Утім, така інформація, викладена у скарзі, в подальшому була опублікована у газеті. Згідно з чинним законодавством, відповідачем у справах за позовом про захист честі, гідності та ділової репутації, а також спростування недостовірної інформації, якщо автор

є невідомим, виступає редакція друкованого засобу. У зв'язку з цим варто звернути увагу на практику, що склалась у Швеції щодо анонімності джерела інформації. Конституція Швеції охоплює положення про захист інформаторів преси та інших ЗМІ (глава 3 «Право на анонімність» Закону «Про свободу друку»), що є унікальною практикою у світі. Зазначимо, що за шведським кримінальним і цивільним законодавством відповідальність за зміст періодичних друкованих матеріалів покладається на одну людину, а саме у випадку з газетою чи журналом – на відповідального редактора. Є фундаментальне право кожного заявляти будь-що чи передавати інформацію з будь-якого питання, наприклад, журналісту чи інформаційному агентству для публікації у друкованому виданні. Жодна державна установа чи організація не мають права виявляти особу інформатора ЗМІ. Запити, зроблені на порушення цього Закону, караються строком до одного року тюремного ув'язнення. Щодо посадових осіб це означає, що вони мають право анонімно надати інформацію журналістам, навіть деяку секретну; спроби керівництва чи інших чиновників з'ясувати джерело інформації вважається злочином [8, с. 53].

Анонімність звернення заохочується, зокрема, з боку Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ). Так, на офіційному веб-сайті АМКУ передбачена можливість анонімно повідомити про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Така «анонімна правомочність» може бути реалізована шляхом надісланого повідомлення на зазначену електронну адресу. Таким чином, виникає питання про законність розгляду такої анонімною інформації в контексті Закону України «Про звернення громадян», оскільки, як ми вже зазначали, таке звернення не підлягає розгляду.

Як зазначає М. П. Сухорольський, для позначення цього явища широко вживають поняття таємниці [10, с. 40]. Однак це питання видається дискусійним, оскільки право на анонімність взагалі не передбачає уособлення тієї чи іншої людини і можливості її подальшої ідентифікації, оскільки жодні персональні дані про неї відсутні. А «таємниця» (таємна інформація), в свою чергу, належить до інформації з обмеженим доступом¹. Таким

¹ Маріц Д. О. «Правова таємниця» як інформація з обмеженим доступом // Д. О. Маріц // Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». – Ужгород. – 2017. – № 4. – С. 177-181. – Режим доступу: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/93>.

чином, ототожнювати ці поняття, на наш погляд, не можливо.

Так, італійське законодавство гарантує право на анонімність жінці, якщо вона відмовляється від новонародженої дитини. Таким чином, ім'я жінки зберігається у таємниці, а в записі акта про народження дитини буде зазначено: «народжений жінкою, яка не бажає вказувати своє ім'я» [10]. В Україні існує інша практика, оскільки в заяві про відмову забрати дитину з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я зазначається прізвище, ім'я, по батькові матері і батька дитини, дата їх народження, паспортні дані, місце реєстрації та місце проживання, сімейний стан. За бажанням може повідомлятися додаткова інформація, яка є важливою (ст. 3–4 Інструкції щодо заповнення форми заяви батьків (матері або батька), інших родичів або законного представника про відмову забрати дитину з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я). У ст. 11 названої інструкції зазначається, що інформація, що міститься в заяві, є інформацією з обмеженим доступом та не підлягає розголошенню.

Так, В. А. Сergyogin розглядає анонімність як елемент прайвесі. На думку вченого, право на анонімність полягає в гарантованій законом можливості фізичної особи вступати в суспільні відносини, не ідентифікуючи себе (залишаючись «пересічним громадянином»), а також вчиняти будь-які дії, спрямовані на уникнення своєї ідентифікації з боку інших осіб. При цьому не йдеться про повну втрату своєї індивідуальності, навпаки: в результаті анонімізації доволі часто виявляється неповторна особистість із власним внутрішнім світом. Активна форма передбачає вчинення певних дій з метою уникнення ідентифікації, при пасивній формі особа не повідомляє власного імені [11, с. 155]. Водночас мета вчинюваних дій одна – неможливість ідентифікації особи, незалежно від форми її вираження.

Розглядаючи питання інформаційної приватності, не можна оминати питання захисту прав людини на міжнародному рівні в контексті досліджуваного питання. Так, Рада ООН з прав людини затвердила доповідь, яка була присвячена проблемі анонімності користувачів у мережі. У доповіді викладена позиція, яка захищає право людини на свободу думки та її вираження в цифрову епоху. Це пов'язано з появою онлайн-цензури, збору та прослуховування користувачів з подальшим їх переслідуванням. Як приклад можемо навести «Справу Сноудена». Едвард Сноуден у червні 2013 року передав газетам Washington Post і Guardian низку секретних

матеріалів про програми стеження спецслужб США і Великобританії в Інтернет [9].

Таким чином, користувачі Інтернет повинні мати право користуватись технологіями, що забезпечують анонімний доступ до мережі та анонімне розміщення матеріалів (блоги, коментарі) в Інтернет. Так, анонімність має на меті унеможливити ідентифікацію особи, тобто забезпечити її право на захист персональних даних. У п. 10 Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» передбачено принцип невтручання в особисте життя, що передбачено і ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод, і загальними принципами права Співтовариства. З цієї причини зближення законодавств не повинне призвести до зниження рівня наданого ними захисту, а навпаки, повинне прагнути забезпечити високий рівень захисту в Співтоваристві.

Так чи інакше, фізичні особи можуть у режимі онлайн використовувати псевдоніми, вигадані e-mail, акаунти в соціальних мережах, втім конфіденційність інформації про особу є уявною, оскільки «цифрові сліди», що залишає користувач, дають змогу за бажанням легко їх ідентифікувати. Натепер право на анонімність не відображено в жодному нормативно-правовому акті, який підлягає обов'язковому виконанню як на національному, так і на міжнародному рівнях. Водночас у 2006 році Радою по правам людини ООН була прийнята розширена резолюція про «онлайн-права». Генеральна асамблея ООН закликала країни переглянути свої процедури, практику та законодавчі акти, які стосуються перехвату та збору особистої інформації, у тому числі практику масового стеження, для захисту права на недоторканість приватного життя. Так, варто погодитися з М. П. Сухорольським, що все більше суспільних відносин здійснюються засобами Інтернету, право має зайняти належне місце у їх регулюванні. Основою такого регулювання повинно бути визнання принципів пріоритету прав і свобод людини, адекватного і виправданого державного контролю, забезпечення вибору опцій, що дозволяють анонімність, мінімізації збору і обробки персональних даних, реалізація яких не дозволить створити глобальний паноптикум, де об'єктами нагляду будуть вже не злочинці, а кожен із нас [10, с. 47].

З наведеною вище позицією Ради ООН з прав людини не зовсім кореспондують наміри кіберполіції України щодо боротьби з анонімністю в мобільній та Інтернет мережах [13]. Тобто йдеться про обов'язкову реє-

страцію абонентів та укладення договору про надання таких послуг. Тож виникає питання про правове регулювання таких відносин. Натепер у п. 16 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про телекомунікації» зазначається можливість отримання телекомунікаційних послуг знеособлено (анонімно). Так, нині у Правилах надання телекомунікаційних послуг визначена процедура розрахунків за послуги, що надаються анонімно.

Анонімність створює цінні можливості для користувачів Інтернету: захист приватного простору в часи повсюдної публічності, створення альтернативних образів себе, вихід на комунікацію за допомогою маски для осіб із психологічними чи іншими проблемами у спілкуванні. Разом із тим анонімність може мати й умовно негативні наслідки: безкарність зумовлює поширення образливих висловів, використання мови ненависті, дозволяє зануритись у негативне, заборонене, а часто й злочинне з юридичного та морального погляду [14, с. 15].

Висновки

У результаті викладеного доходимо таких висновків. Вважаємо, що можна виокремити такі сфери суспільного життя, що передбачають право на анонімність: 1) інформаційна приватність особи; 2) сфера засобів масової інформації; 3) соціальна сфера (благодійництво, меценатство); 4) медична сфера; 5) сфера авторського права; 6) соціологічна сфера; 7) сфера господарювання; 8) договірні відносини, що містять умови про анонімність; 9) сфера кримінального судочинства². Так, право на анонімність – це суб'єктивне право особи, що забезпечує її інформаційну приватність та унеможливує її ідентифікацію серед інших учасників суспільних відносин. Право на анонімність насамперед забезпечує такі принципи інформаційних відносин, як свобода вираження поглядів і переконань, захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя, а також право на доступ до інформації. Дії правоохоронних органів, які покликані запобігти правопорушенням, тероризму, призводять до порушення конституційних прав, недовіри до влади, і, як наслідок, виникає потреба у самостійному захисті своїх прав. Таким чином, використання безкоштовних програм (VPN-браузерів та системи шифрування тексту) дозволяють здійснювати самозахист прав, зберігаючи недоступність своїх персональних даних. Водночас такі технічні принади

відкривають широке поле можливостей для анонімного поширення неправдивої інформації, наклепу, тролінгу, розпалення ворожнечі, тощо.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови : в 11-ти томах. – Том 1. – 1970. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/anonymnistj>.
2. Анонімність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Анонімність>.
3. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 23.12.1993 // ВВР. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
4. Романюк Б. В. Анонімні свідки у справах про злочини, що вчинюються організованими злочинними об'єднаннями / Б. В. Романюк // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – Вип. 18. – С. 11-20.
5. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 // ВВР. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 // ВВР. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 22–2665 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8047676>.
8. Ломага О. Б. Концепція правового регулювання інформації в режимі службової таємниці / О. Б. Ломага // Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. – 2014. – № 12. – С. 50-54.
9. Білий Дім закликав Сноудена повернутися в США і постати перед судом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/svit/bilij-dim-zaklikav-snoudena-povernutsya-v-ssha-i-postati-pered-sudom-413121.html>.
10. Сухорольський М. П. Право на анонімність як суттєвий елемент прав людини / М. П. Сухорольський // Правова інформатика. – № 1(37). – 2013. – С. 39-48.
11. Право на анонімність – San Camillo Forlanini [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.scamilloforlanini.rm.it/html/.../parto_anon-ucraino.pdf.
12. Сergyin V. A. Право на анонімність як елемент приватності / В. А. Сergyin // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Випуск 24. – Том 1. – 2014. – С. 154-159.
13. Вергун Денис. Мобільки та інтернет за паспортом: в Україні скакують анонімність / Денис Вергун. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/415790/mobilky-ta-internet-za-pasportom-v-ukrayini-skasuyut-anonymnist>.
14. Задирака К. І. Анонімність як фактор культури віртуального простору / К. І. Задирака // Магістеріум. Культурологія. – 2015. – Вип. 59. – С. 12-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_kul_2015_59_5.

² Справа «Костовський проти Нідерландів» (CASE OF KOSTOVSKI v. THE NETHERLANDS). – <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=461>.

Статья посвящена исследованию права на анонимность. Автором анализируются различные общественные отношения, предусматривающие реализацию такого права, в результате чего выделены сферы применения права на анонимность. Проводится сравнительный анализ отечественного законодательства и законодательства стран Европы по исследуемому вопросу, анализируется судебная практика.

Ключевые слова: анонимность, право на анонимность, информация, тайна, информация с ограниченным доступом, информационная приватность.

The article is devoted to the study of the right to anonymity. The author analyzes a variety of social relations that envisage the realization of such a right, thus defining the scope of the right to anonymity. A comparative analysis of domestic legislation and legislation of European countries on the issue under study is conducted, judicial practice is analyzed.

Key words: anonymity, right to anonymity, information, secret, restricted information, informational privacy.

